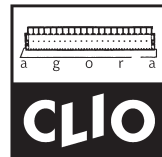

Zoran Stojiljković

POLITIČKI BUKVAR

Šta bi trebalo znati o politici

Beograd, 2025

Sadržaj

Prolog

Čemu politički bukvar	9
-----------------------------	---

Uvod

Mali rečnik demokratije	11
-------------------------------	----

1. „Mapiranje“ demokratije	11
2. Problemi demokratije: (neo)liberalni kapitalizam i (post)demokratija	15
3. Slučaj Srbije: ima li demokratija šanse u hibridnim, stabilokratskim režimima sa organizovanom, političkom korupcijom	18
4. Aktuelni okvir: superizborna 2024. i superneizvesnost nakon nje	22
5. Pristojno i dobro društvo	25
6. Poželjan epilog: podruštvljavanje demokratije	28

1. Svet u kome živimo	33
-----------------------------	----

1. Svet „megapretnji“	33
2. Digitalizacija i budućnost rada	37
3. Digitalizacija i radnička moć	40
4. Internacionala superbogatih	44
5. Fragmegracija	48

6. Rat	52
7. „Stari“ i „novi“ ratovi	55
8. Sudar dva kapitalizma	58
9. Imperijalne igre moći	64
10. Kriza	67
11. Vlast, mi i kriza	70
12. Revolucija	74
2. Savremena država	79
1. Država	79
2. Funkcije države	84
3. Deficiti političkog tržišta	87
4. Kapacitet države	91
5. Nezavisna kontrola i principi dobre uprave	94
6. Slabe i jake države	95
7. Socijalna država	99
8. Porezi i pravda	104
9. Srbija kao „bogata“ država siromašnih građana	107
10. Agonija i krah ili transformacija nacionalne socijalne države?	111
11. Povratak države?	114
12. Građani i država	116
13. Parlament	120
14. Vlada	124
15. Postistine, laži i bilans stanja	126
16. Evropska unija – specifična (kon)federalna država ili postdržavni i postsuvereni sistem?	129
17. Šta je nama Evropska unija, a šta smo mi njoj?	133
3. Političke vrednosti i ideologije	137
1. Solidarnost	137
2. Poverenje	140

3. Strah i politika	143
4. Samoljublje vladara i infantilnost podanika	146
5. Ideologije i politička utakmica	150
6. Bekstvo od slobode	154
7. Jednakost	157
8. Šta to beše socijalna pravda?	160
9. Levica i desnica	164
10. Politička familija liberala	168
11. Konzervativizam	171
12. Evolucija socijalističke doktrine	176
13. Nacionalizam	180
14. Neoliberalizam i nova desnica	184
15. Krajnja desnica	187
16. Povratak (radikalne) levice?	190
17. Feminizam	194
18. Neofeminizam	198
19. Ekologizam	202
20. Populizam	206
21. Novi despotizam	209
4. Građanski aktivizam	215
Uspravni hod: pet crtica o građanskoj neposlušnosti i nenasilnim promenama	215
1. Građanska neposlušnost	215
2. Strategije, modeli i metode nenasilne promene	219
3. Strah, bes i pobuna – razlozi za protest	224
4. Protesti u Srbiji	226
5. Poruke i pouke protesta	230
6. Društveni mediji i mreže	236
Sindikarno angažovanje	240
7. Sindikati na prekretnici	240

8. Sindikati i kriza	243
9. Štrajk, Francuzi i mi	248
10. Epilog: šta bismo morali znati o štrajkovima	252
5. Partije i izbori	257
Čemu i kome služe političke partije	257
1. Uloga i funkcije političkih partija	257
2. Predstavnička i izborna funkcija: političke partije i proces odlučivanja	262
3. Urušava li se (više)partijska demokratija?	265
4. Unutarstranački odnosi	268
5. Budućnost stranaka	271
6. Linije političkih podela	275
Vodič kroz izbore	279
7. Vodič kroz izbore	279
8. Istraživanja izbornog ponašanja	282
9. Izborna odluka	285
10. Izborni sistem	289
11. Izborne koalicije	293
12. Izborne koalicije u Srbiji	297
13. Mediji i izbori	301
14. Izborna kampanja	304
15. Organizacija i vođenje izborne kampanje	308
16. Novac i politika	311
17. Novac i politika – slučaj Srbije	315
18. Ogledni primer – izbori u Srbiji 17. decembra 2023. godine	319
Osnovna literatura	323

Prolog

Čemu politički bukvar

Razlog da se na kraju svoje univerzitetske karijere vratim njenim počecima – pisanju političkog bukvara, koji sam olujnih devedesetih objavljivao u „Našoj borbi“, čini saznanje da se ni posle proteklih decenija „stanje zdravlja“ demokratije i raspoloživih političkih znanja i veština tzv. običnih građana nije značajnije poboljšalo.

Oni ne čitaju, a nisu im ni dostupne, složene studije i analize koje su, istine radi, često i pisane larpurlartističkim samodopadljivim i (svesno) nerazumljivim stilom, što je dodatni razlog za pisanje početnica ili vodiča, čiji je opet rizik zapadanje u površnu banalizaciju.

Reč je i o potrebi izmene razumevanja fenomena politike danas. Građani birači znaju da je ona važna, da na ovim prostorima ona čak određuje sudbine. Vole i da je komentarišu, a malo ih suštinski interesuje i malo o njoj znaju i razumeju jer drže da na nju ne mogu da utiču. Mnogi misle i da je „drugi najstariji zanat na svetu“. Dobar primer je partijski ili izborni paradoks – stanje u kome birači cene izbore i političko organizovanje, ali (uglavnom) preziru izabrane.

No, osnovni motiv za pisanje bukvara svakako je činjenica da su obrazovanje, trening za demokratiju i njeno praktikovanje ključni uslov promena. Promena koje nam idu u korist i koje možemo da nadgledamo. Aktuelne studentske blokade, protesti i marševi, koji po širini podrške imaju karakteristike narodnog bunta i uspravljanja, kao i transformisanja podanika u građane, najbolji su dokaz za iznetu tezu.

Visoko vrednovanje demokratije i vladavine prava – režima u kojima niko nije iznad i izvan demokratski utvrđenih pravila pona-

šanja – razlog je što mali rečnik demokratije prethodi ostalim odrednicama.

Politički bukvar za odrasle sadrži na oko preteranih tristotinak strana ono što bismo zaista morali znati o politici kao znanju i umeću regulisanja konflikata i usmeravanja društvenog razvoja, a podrazumeva analizu pet užih oblasti.

U prvu oblast spadaju širi razvojni procesi, koji čine okvir za razumevanje politike i političkih procesa i konflikata. Danas je svet prepun megapretnji i izazova, poput klimatskih i demografskih promena, digitalizacije i robotizacije ili fragmegracije – nove kovanice koja govori o istovremenosti procesa fragmentacije sveta i regionalnih, politički inspirisanih integracija i blokova. Nažalost, svet je prepun i rezultirajuće imperijalne borbe za preraspodelu moći koja uključuje i hibridne i proksi ratove. Zato ovaj segment, pored makroprocesa, sadrži i analizu političke dinamike u užem smislu, odnosno analizu sistemskih političkih konflikata poput kriza, ratova i revolucija.

Druga oblast koja se analizira obuhvata državu i set političkih institucija, ono što zovemo politički sistem. Politika (policy) odnosi se i na državne, odnosno vladine ekonomske, socijalne, antikoruptivne, obrazovne i druge javne politike.

Treće polje analize je prostor temeljnih društvenih vrednosti, poput slobode, jednakosti i solidarnosti. One definišu i određuju relativno koherentne političke familije i ideologije, ali i difuzno polje političke kulture i ponašanja građana koje određuju i sentimente poput straha i (ne)poverenja. Iz njega je dalje izveden sistem konfliktnih političkih ponašanja unutar civilnog društva, uz, za mene temeljnu, vrednost građanske neposlušnosti.

Konačno, peto, završno polje analize čine političko i izborno tržište, kao i njihovi akteri, pre svega političke partije i koalicije.

Strukturno, 84 date odrednice, u obimu ne većem od po 8.000 karaktera, sadrže kratko pojmovno određenje i njegovu analizu na praktičnim problemima i primerima koji se odnose pre svega na slučaj Srbije.

Kao i svaki bukvar, i ovaj politički bukvar pisan je sa namerom da pouči ili podseti na osnovne pojmove na relativno jednostavan i zabavan način i tako doprinese daljem demokratskom učenju, treningu i praksi. Za dalja istraživanja služi i pregled ključne literature.

Uvod

Mali rečnik demokratije

1. „Mapiranje“ demokratije

Demokratija – politička ideja i poredak vladavine naroda (*demos kratein*), pripada kategoriji velikih, vrednosno, ideološki i simbolički „prenapregnutih“ pojmova koji se opiru sažetim i jednostavnim određenjima. Gotovo da bi se čitava istorija političkih ideja mogla interpretirati iz ugla obrazlaganja argumenata za demokratiju i protiv nje. Ona je u poslednja dva veka postala i poželjna politička odrednica, kojom bi da se legitimišu i nedemokratski, čak i kriptodemokratski režimi. U svojoj dugoj istoriji demokratija je, međutim, još od Platona i Aristotela bila i predmet žestokih osporavanja i smatrana je oblikom loše, iskvarene vlasti zbog vladavine prevrtljive, površne i nedovoljno upućene mediokritetske većine, sklone demagogiji i laskavosti – vladavine njene „tiranije“ (Tokvil). Frenk Kaningam u svom delu *Teorije demokratije* (2003) ključnim otvorenim problemima „klasičnih“ modela demokratije smatra tiraniju većine, masovnu kulturu i konzumeristički moral povezan sa njom, neefikasnu vladu, populističku demagogiju, demokratiju viđenu kao masku za ugnjetavanje, uključujući i posledično rašireno stanje političke apatije i nepoverenja u političke aktore.

Opet, njene gorljive pristalice ističu kao dve njene ključne prednosti, koje su u različitim modelima demokratije u manjoj ili većoj meri razvijene – inkluzivnost (uključenost) i participativnost. U tom okviru demokratije imaju aktivne građane, a nedemokratski režimi

tek podanike i klijente. Demokratija ostaje u velikoj meri nedosegnuti, razvojni ideal. Primera radi, neposredna demokratija polisa u Atini iz odlučivanja je isključivala žene, robove i strance. Danas zvuči gotovo neverovatno da su u jednoj Švajcarskoj žene dobile pravo glasa na izborima tek pre nešto više od pola veka. Opet, odnos Atine prema drugim grčkim gradovima-državama mogao bi se okarakterisati kao „demokratski“ imperijalizam i protomodel „izvoza“ demokratije.

Sastavni deo svakog koncepta moderne, predstavničke demokratije predstavljaju, međutim, četiri ključna kriterijuma pomoću kojih je moguće razlikovati demokratske od nedemokratskih poredaka. To su:

1. formativni, „vlasnički“ kriterijum – podrazumeva da vrhovnu vlast mora da ima narod (demos), da je on „izvor i utoka vlasti“;

2. otvorenost – moderna, predstavnička demokratija podrazumeva da je režim otvoren za takmičare (političare) i sudije (građane koji učestvuju na izborima), da su propozicije takmičenja poštene, da ne postoje prepreke u političkoj komunikaciji, da je rad izvršne vlasti otvoren za javnost;

3. održavanje izbora – izbori su važni jer se u demokratiji pravo na vladanje izvodi iz izbora. Nedemokratski režimi ne održavaju izbore. Oba osnovna oblika nedemokratskih režima – totalitarni i autoritarni – ostavljaju, istina, nešto prostora za politički ili socijalni pluralizam, ali ne postoji nedemokratski režim koji bi podrazumevao slobodne i fer izbore i koji bi omogućio smenu vlasti na izborima (Linz 2000: 80). Ova odrednica odnosi se i na nove autoritarne despotije poput Rusije i Kine, i na „meke“ spin diktature i populističke režime, koji predstavljaju „autoimunu bolest demokratije“ (Kin).

4. postojanje institucionalizovane neizvesnosti – demokratija je režim u kome je ishod izbora neizvestan. Procedure su unapred poznate i sigurne, ali upravo zbog toga – njihovi ishodi nisu. Na drugoj strani, „režim možemo smatrati (nedemokratskim) ukoliko on poseduje određen aparat moći sposoban za menjanje ishoda institucionalizovanih političkih procesa“ (Przeworski 1988: 60).

Bez pretenzije da preciznije definišemo sam pojam demokratije, koji je složen i razvojan, i odredimo operacionalno aktuelne modalitete demokratskih režima, kao metodsko uporište poslužila nam je podela političkih poredaka Andreasa Šedlera na autoritarne režime i elektoralne

(izborne), liberalne i razvojne (napredne) demokratije, odnosno razvojno i procesualno shvatanje demokratije (Schedler 2001: 149–152).

Izbornu demokratiju, oslanjajući se na Lipseta, možemo odrediti kao „institucionalni aranžman“ u kome sve odrasle osobe imaju moć da glasaju na slobodnim i poštenim kompetitivnim izborima za svoju glavnu izvršnu vlast i za nacionalnu zakonodavnu vlast (Lipset 2006: 39).

Naredni, „viši“ nivo predstavlja koncept liberalne demokratije. Pored izborne demokratije, on po Dajmondu uključuje još tri principa: a) ne postoji „rezervni“ domen vlasti koji nije potčinjen izabranim organima vlasti (misli se pre svega na tajne službe, vojsku i policiju); b) postoji horizontalna odgovornost i međusobno ograničavanje tri grane vlasti; c) postoje efektivne garancije za ostvarivanje individualnih i kolektivnih građanskih, ekonomskih, socijalnih i političkih prava (Diamond 1999: 11–13).

Koncept ustavne demokratije podrazumeva dakle da, osim širokog spektra političkih sloboda, slobode političkog organizovanja i aktivnog građanstva, postoji i sistem uzajamne kontrole i ograničenja: jedna vlast može da ograniči drugu (*checks and balances*). Ograničenja moraju da budu ustavna, što znači da ne smeju da budu predmet svakodnevne političke rasprave.

Koncept političke odgovornosti koji iziskuje model ustavne demokratije jeste dvodimenzionalan. Prvo, on podrazumeva obavezu službenika da odgovaraju javnosti za sve što rade. Drugo, koncept odgovornosti podrazumeva da kontrolna i regulatorna tela i agencije imaju zadatak da službenicima i građanima nametnu sankcije ukoliko se ispostavi da su prekršili zakon. U listu delatnika odgovornosti spadaju stalna izborna komisija, agencije za finansijsku kontrolu (državni revizor), antikorupciona tela, zaštitnik ljudskih prava, kao i administrativni i ustavni sudovi.

Demokratske (pod)varijante

Naravno, između tek elektoralne i stabilizovane, konsolidovane ili „ukotvljene“ liberalne demokratije (Merkel) postoji čitav niz prelaznih oblika, koje Merkel naziva manjkavim demokratijama poput:

- ekskluzivnih demokratija, koje određene skupine isključuju iz efektivne participacije;
- neliberalne demokratije bez dovoljno razvijene pravne države;
- delegativne demokratije, po kojoj je vlast u rukama izvršne vlasti;
- demokratije enklava, u kojoj je stvarna moć u rukama neizbornih organa i službi, odnosno spoljnih veto igrača (Merkel i dr. 2003: 69–72).

Na drugoj strani, osnovno polazište Dajmonda, kao i Šedlera, jeste da je demokratija u procesu promena i razvoja, odnosno da se ona može unaprediti i produbiti tako da politička kompeticija može biti još otvorenija i poštenija, socijalna i politička participacija građana veća, izabrani funkcioneri odgovorniji prema građanima, građanske slobode još zaštićenije i vladavina prava bolja i efikasnija (Diamond 1999: 10–18).

U tom okviru postoje mnogi normativni modeli i tipovi postliberalnih demokratija koji nastaju na kritici liberalne demokratije i njenih inherentnih ograničenja, pre svega svođenja na „demokratsku metodu“ takmičenja između političkih elita (Šumpeter). Dominantni, šumpeterovski, kompetitivno-elitistički model demokratije ima samo „najtanju moguću glazuru legitimnosti, i on obezbeđuje mehanizam za utvrđivanje pobednika i gubitnika, a ne mehanizam za postizanje konsenzusa, ili formiranje javnog mnjenja, ili bar za formulisanje časnog kompromisa“ (Kimlika 2009: 322).

Prema tipologiji Klause Bajmea (Beyme 2007: 23), u ovu široku grupu spadaju:

- participativna demokratija (Pateman, Barber);
- republikanizam (Pokok) koji u svim svojim strujama polazi od suvereniteta građana;
- deliberativna demokratija (Habermas);
- dijaloška demokratija (Gidens) i
- kosmopolitska ili transnacionalna demokratija (Held).

Savremenu demokratsku teoriju karakteriše zaokret od „glasačkih (vote-centric) ka diskurzivnim (talk-centric) teorijama demokratije“, u

čijem su središtu proces deliberacije i političke participacije (Kimlika 2009: 321).

Gatman i Thompson smatraju da sva politička neslaganja koja nastaju između vlasti i građana ili njihovih asocijacija treba da se rešavaju deliberacijom. Možda se deliberacijom neće uspostaviti konsenzus ili kompromis, ali se može doprineti međusobnom razumevanju i poštovanju.

2. Problemi demokratije: (neo)liberalni kapitalizam i (post)demokratija

Demokratija je tim razvijenija što je inkluzivnija i transparentnija. U nastajućoj postdemokratiji to nije slučaj – malo je uključenosti i transparentnosti.

Ovo stanje uzrokovano je prodorom globalizovanog, pre svega finansijskog kapitala, koji ruši prepreke nacionalnih država i ekonomija težeći da prodre do najudaljenije zabiti i da uđe u državnu sferu, komercijalizirajući i službe poput zatvora i naplate poreza.

Demokratija se u tako kreiranom okviru suočava sa brojnim preprekama: institucije demokratije postaju fasada; političke odluke potiču od nekontrolisanih centara, privatnih učesnika i anonimnih tržišta; novac i lobiji se, kamuflirani, ulažu u stranke i izborne kampanje; dolazi do medijalizacije i manipulacija politike i razmaha političkog pokroviteljstva i klijentelizma.

Posledično, gotovo zakonomerno, na delu imamo ravnodušnost prema izbornim procesima i ograničeno učešće građana u političkom životu, neodgovornost stranaka prema zahtevima birača, kršenje ljudskih prava, koncentrisanje moći u elitističkim grupama, centralizaciju vlasništva, kontrolisanje masovnih medija i korupciju.

Jedan od suštinskih problema jeste sve jača i raširenija moć korporativne elite. Demokratija više nije samo sputavana, ona je i izbegavana. Koncept koji nastoji da objasni ovo stanje izbegavanja demokratije, oduzimanja i preseljavanja njenih moći od strane korporativnih elita, stanje koje joj ostavlja prostora tek za ostvarivanje njenih minimalnih

funkcija (poput glasanja na izborima) jeste koncept postdemokratije (Krauč 2014).

Koncept postdemokratije ukazuje na frustriranost, razočaranje, apatiju izazvanu neuspehom demokratije da ostvari očekivanja i nade koju je građanstvo u nju polagalo. Ona ukazuje i na manipulaciju masa putem političkih kampanja koje serviraju dobro utrenirane mašinerije političkih elita. U pozadini ovog insceniranja „izbornih igara“, kaže Krauč, odigrava se stvarni politički proces.

Pri tome, postdemokratija je poredak u kome se oligarhija koristi demokratskom naracijom kako bi potisnula običan narod iz politike, usmeravajući ga ka drugim sferama, pretežno ka potrošačkom društvu.

Zbog svoje složenosti, postdemokratija doživljava različita tumačenja i interpretacije, a ovde ću izneti neka od njih, oslanjajući se na rad Tončija Kursara, autora koji je sumirao različite poglede na postdemokratiju u tekstu „Varijante postdemokracije“.

Prvi tip Kursar pronalazi u radu Ričarda Rortija, koji je postdemokratiju video kao procese pojačavanja bezbednosnih mera nakon terorističkih napada na SAD 11. septembra 2001. godine. Ovo je poznata premisa o remećenju vladavine prava, narušavanju slobode i privatnosti građana radi njihove zaštite, ali i na njihovu štetu.

Sledeće viđenje je ono o obrnutom totalitarizmu, tj. kontrolisanoj demokratiji. Šeldon Volin (2003) ih je definisao kao „političko sazrevanje korporativne moći i političku demobilizaciju građana“. Označio ih je kao „obrnuti totalitarizam“.

U obrnutom totalitarizmu sva živa bića, baš kao i svi prirodni resursi, pretvorena su u robu, a zatim su iskorišćena da predaju svoje slobode i svoje učešće u vladavini preko prekomernog konzumerizma i senzacionalizma.

Biračkom telu nije dozvoljeno da znatno utiče na politiku koju će država voditi kontinuiranom upotrebom tehnika za odnose sa javnošću. Prema ovom modelu, neslaganje je dozvoljeno, ali korporacioni mediji služe kao filter, dozvoljavajući većini ljudi, čije je vreme koje mogu da potroše na informisanje o trenutnim zbivanjima ograničeno, da čuju samo viđenja stvari koje korporacioni mediji smatraju ozbiljnim.

Kursar razmatra i Kraučovu tezu o vraćanju demokratije u stanje preddemokratije *modelom parabole*. Parabola demokratije podrazumeva kretanje demokratije i prelazak iz jednog njenog oblika/stanja u drugo, pri čemu se krajevi parabole međusobno približavaju – preddemokratija nalikuje, bliža je po svojim svojstvima postdemokratiji. Krauč objašnjava to činjenicom da su forme demokratije ostale na svome mestu (neke su čak i unapređene), ali je polje politike, pa i sama vlada, pod direktnom kontrolom privilegovanih elita, upravo kao u fazi preddemokratije (Krauč 2014: 14).

Posledice su brojne i razorne. Socijalna država se osipa i svodi se na zaštitnika minimalnih građanskih prava; sindikati se marginalizuju; vraća se ideja o državi kao policajcu i sudiji („noćnom čuvaru“); raste jaz između bogatih i siromašnih; političari se rukovode interesima glavnih preduzetnika; siromašni potpuno prestaju da učestvuju u politici, čak i da glasaju (Kursar, Vukojević 2013: 24–38).

Osim pomenutog, personalizacija i komercijalizacija politike ukazuje i na nemogućnost građana da samostalno artikuliraju svoje interese, ali i na dalje srozavanje rasprave kao jednog od važnih obeležja demokratije.

Primeru radi, liberalna demokratija od svog nastanka u sebi nosi kontradiktornost. Ona se zalaže za masovnu participaciju na izborima kao ključnu političku aktivnost, širok prostor za lobističke grupe i, istovremeno, što manje mešanja u ekonomske tokove kapitalizma. Ona, po Krauču, predstavlja elitistički model koji ne podstiče širu participaciju građana, a to su upravo uslovi u kojima demokratske vrednosti izumiru (Krauč 2014: 10).

U korenu ovih demokratskih deficita, prema Volfgangu Štreku, jeste činjenica da se kapitalizam i demokratija nalaze u disharmoničnom odnosu zbog toga što dolaze sa dva sukobljena ekonomska viđenja. Prvi se rukovodi marginalnom produktivnošću – mera svega je slobodna igra tržišnih snaga, dok se drugi vodi društvenom potrebom za pravima koja su prethodno odobrena kolektivnim izborom putem demokratskih politika (Streeck 2011: 7).

Posledično, jedan od nalaza istraživanja javnog mnjenja o demokratiji i ljudskim pravima, sprovedenog 2023. u 30 zemalja širom sveta,

sa 36.000 ispitanika, jeste da mladi ljudi širom sveta imaju najmanje vere u demokratiju. To pokreće pitanje može li demokratija da odgovori na klimatsku krizu, rast nejednakosti i nepoverenja u političare i druge izazove.

Klimatske promene, siromaštvo i nejednakost su, prema rezultatima istraživanja, najvažnija pitanja sa kojima se danas svet suočava.

Kao najveće svetske neuspehe ispitanici vide nedovoljnu borbu protiv klimatskih promena i veliko zaduživanje zemalja u razvoju, te žele da bogatije zemlje urade više po tim pitanjima.

Korupcija se smatra najvećim problemom na nacionalnom nivou, a poverenje u državne i lokalne političare nisko je u većini zemalja u kojima je sprovedeno istraživanje.

Više od polovine (58%) učesnika istraživanja brine da bi politički neredi u njihovoj zemlji mogli da dovedu do nasilja sledeće godine. U SAD je taj procenat bio čak 67%, u Francuskoj 66%, najveći je u Južnoafričkoj Republici i Keniji (79%), a najmanji u Kini (15%) i Rusiji (30%).

Dve trećine ispitanika žele da migrantske rute budu bezbednije i zakonite, ali samo 7% ispitanika je navelo migraciju kao najveću brigu.

Ispitanici istovremeno veruju da će Kina biti najuticajnija zemlja do 2030, a manje od polovine u svim zemljama, osim Japana, misli da će to negativno uticati na njihovu državu.

3. Slučaj Srbije: ima li demokratija šanse u hibridnim, stabilokratskim režimima sa organizovanom, političkom korupcijom

Najpre, traumatičan raspad eks-Jugoslavije utisnuo je vrlo dubok pečat. Još je Benžamen Konstan definisao stanje u kome „nepotreban rat danas najveći zločin koji jedna vlast može počiniti; on uzdrma sve socijalne garancije, bez nadoknade za to. On dovodi u opasnost svaku vrstu slobode, povređuje sve interese, uznemiruje svaku sigurnost, pritiska sve sudbine, kombinuje i odobrava sve vrste unutrašnje i spoljašnje tiranije“ (Pavlović 2009: 205).

Posledično, socijalna i ekonomska devastacija Srbije tokom devedesetih godina bila je dvostruka: unutrašnja uzurpacija finansijskih i ekonomskih prihoda ojačana je spoljašnjim pritiscima i intervencijom. Težina ekonomske situacije Srbije u momentu započetih društvenih promena teško se može porediti sa bilo kojom drugom zemljom u tranziciji.

U tom okviru neupitna je gotovo isceliteljska uloga petooktobarskih promena 2000. za izlazak iz (samo)izolacije i povratak Srbije u svet.

No, liberalizacija, privatizacija i deregulacija vršene su uz pomoć selektivno slabe, lukave države. Države nesposobne da privatizaciju, istina u okviru krajnje neravnoteže stvorene između ponude i tražnje, obavi unutar zakonskih, nekoruptivnih okvira, ali opet dovoljno sposobne da unutar sinergije tržišne i političke moći kreira novu kapitalističku klasu. U Srbiji, i ne samo njoj, ovaj proces, iako izgleda kao burleska, ima groteskne, socijalno nakazne efekte.

Posledično, drastičan jaz između predizbornih obećanja i (sumorne) postizborne stvarnosti jedan je od ogoljenih primera tek protodemokratske prakse. Uostalom, ko će se naći na izbornim listama, i zavisi od partijskih oligarhija, a ne od volje birača.

Praktično, civilno društvo je isključeno iz donošenja ključnih državnih odluka. Državni vrh pacifikuje njegove prioritete strogo kontrolišući i marginalizujući participativne forme nadgledanja demokratije, poput javnih rasprava i zakonodavnih inicijativa.

Istini za volju, slabi demokratski inputi koji dolaze iz (samo)organizovanog društva uslovljeni su i demokratski deficitarnom, dominantno poslušničkom, podaničkom političkom kulturom, koja je oslonjena na državni intervencionizam a ne na samoorganizovanje građana.

Država se u formiranom, „evropskom“ imitativnom obrascu predstavlja jakom, ali njena struktura je slaba i upravljanje ne zadovoljava visoke kriterijume. U socijalnom smislu prisutni su problemi siromaštva i nejednakosti, kao i nizak kvalitet obrazovanja. Na delu je predatorska (grabežljiva) država, u kojoj su oni koji kontrolišu državni aparat potpuno distancirani od sopstvenih građana, odnosno za njih se interesuju kao grabljivica za svoj plen.

Srbiju danas možemo odrediti kao slabu državu i manjkavu demokratiju, nastalu kao efekt sinergije delovanja poluperiferijskog statusa i kompradorskog, poslušničkog mentaliteta sa praksom održanja političkog/partijskog kapitalizma.

Partokratija predstavlja fuziju partije, države i ekonomskih elita u političko-ekonomske mreže karakteristične po patronaži, klijentelizmu i korupciji. Državna uprava, javna preduzeća, javni servisi, upravni odbori, obrazovne i kulturne ustanove, mediji, pa čak i sudstvo, postaju podređeni vladajućoj partiji. Političke partije se ponašaju kao patroni, a individue i organizacije kao klijenti.

Partokratija u stvari uništava meritokratiju – vladavinu sposobnih. Građani se ne učlanjuju u partije jer veruju u njihove ideologije i programe, već zarad zapošljavanja. A zaposliće se ako unutar stvorenog patronažnog sistema putem izbora dovedu svog vođu na rukovodeći položaj, da bi on zatim poveravao službe svojim pristalicama“ (Veber 1976: 456).

Na drugoj strani, u Srbiji i drugim postkomunističkim zemljama instalirani su elementi neoliberalne doktrine. Jože Menciger kao ključne navodi: fleksibilizaciju tržišta rada, urušavanje moći sindikata, postojanje niskih, linearnih poreza i glorifikaciju stranih direktnih investicija (Mencinger 2012).

Svakim danom su sve manje šanse da se na tako kreiranom klijentelskom prostoru probudi demokratski prkos i solidarnost i pobeđe strah i poslušnost na jednoj i cinizam i pohlepa na drugoj strani socijalne piramide.

Demokratija neće zaista funkcionisati sve dok institucionalni okvir liberalne, predstavničke demokratije ne bude oslonjen na radikalne ekonomske i socijalne reforme koje glas vraćaju politički marginalizovanim i ućutkanim.

Primera radi, liberalno-demokratski okvir može se i održati i čak unapređivati, ali ne može izdržati perverzno velike nejednakosti i ograničenja koje slobodi volje postavlja monopol nad poslovima, novcem i publicitetom.

Srbija je hibridni režim jer ima problem ne samo sa uličnim koruptorima i administrativnom korupcijom već i sa zarobljavanjem države, čak i sa povezivanjem politike i kriminala.

Politička korupcija se često vezuje za organizovani kriminal – saradnju između visokih zvaničnika i kriminalnih grupa (Karklins 2015: 9). Drugim rečima, Srbija i Crna Gora „pate od 'organizovane korupcije' – simbioze organizovanog kriminala, kriminalnih metoda i korupcije na visokom nivou, koja stvara naopaki ekosistem koji obogaćuje i štiti one koji imaju pristup moći“ (Kemp 2021: 194).

Stabilokratska zamka

Fridom Haus je 1995. godine ocenjivao razvoj demokratije i demokratske reforme u 29 bivših komunističkih zemalja srednje i istočne Evrope. Ocenjuje se da su za porast broja hibridnih režima u državama u tranziciji odgovorni „izabrani lideri koji su odbacili bilo kakvu privrženost načelima liberalne demokratije, težeći da se defakto dočepaju monopola vlasti“. U izveštaju organizacije Fridom Haus *Države u tranziciji 2023* navodi se da se predsednik Srbije Aleksandar Vučić održao na vlasti tako što je sebe postavio kao ključnu ličnost za domaću i regionalnu bezbednost, koristeći razne krize koje je sam pravio kako bi skretao pažnju sa toga što njegova vlada preuzima medije i utičkuje kritičare iz civilnog društva.

Pad ukupne ocene Srbije sa 3,89 na 3,79 posledica je pada ocena u oblasti slobodnog delovanja građanskog društva, slobode medija i u oblasti korupcije. Primera radi, smanjena je i ocena za borbu protiv korupcije sa 3,50 na 3,25 „zbog niza skandala koji su razotkrili veze državnih struktura i zvaničnika vladajućih partija sa organizovanim kriminalom“.

No, kolektivnom političkom Zapadu važnija je geostrateška vernost ili bar *upotrebljivost* lidera *autoritarnih populista* – „mangupa iz našeg tabora“ na interesno izukrštanom Balkanu od narativa o evropskim vrednostima i vladavini prava. Skromni demokratski potencijali dosta logično vode u iliberalne demokratije. Limitirajuću ulogu igraju i poluperiferijski položaj i apatija onih kojima sopstvena zemlja nije trajna destinacija.

Zaista, i režimi i naši životi određeni su geografijom, demografijom, ekonomijom i političkom kulturom.

4. Aktuelni okvir:

superizborna 2024. i superneizvesnost nakon nje

Superizborna 2024, koja nam je donela izbore od onih u Indiji do onih za Evropski parlament, kao i „izbore“ u Rusiji i Kini, svoj spektakularni politički vrhunac – uslovljen njihovim globalnim značajem i neizvesnošću ishoda, dosegla je na američkim predsedničkim izborima. Satanizovani i optuživani Donald Tramp jasno je pobedio, a pobedom i većinom republikanaca u oba doma Kongresa dalje koncentrisao vlast. Njegova ovlašćenja, uključujući i imenovanja u pravosuđu, postaju gotovo imperijalna. U drugom mandatu može sa više iskustava i alatki u rukama učiniti više. Uz pokazivanje neskrivenog revanšizma. U skladu sa pravilom da se sličan sličnome raduje – iliti, što bi Latini rekli, *Similis simili gaudet*, njegovom izboru su se dobrano obradovali svi koji ne mare za demokratske finese, podelu vlasti i političku odgovornost i koji (potajno) zavide Siju i Putinu na gotovo neograničenoj moći.

Ovakav ishod izbora sadrži, po mome sudu, tri ključne poruke.

1) Autoritarni populizam je „autoimuna bolest demokratije“ (Kin) – parazitira na njenom tlu eksploatišući nezadovoljstvo i frustracije građana njihovom pozicijom i osećajem da ih elite na vlasti preziru. „Spasitelji naroda“ naplaćuju gubljenje vere u demokratske institucije. Tramp, ma koliko bogat, ili baš zato što je umeo da pomogne sebi, nudi naoko jednostavna rešenja i deluje kao logičan izbor običnih ljudi. Dolaze li, međutim, populističke vođe zaista izvan Sistema? Da li je njihov cilj da demokratizuju javnu scenu i smanje nejednakosti?

Efekat izbora su uzajamna razmena vulgarnosti i vašarište, uz nepojamnu količinu utrošenog novca – gotovo 11 milijardi dolara. Kakvi su izgledi demokratskih reformatora u tom plutokratskom potopu, poput svojevrsnog pokušaja na unutarstranačkim izborima demokrate Bernija Sandersa?

U periferijskom imitativnom okruženju „narodoljupci“, po pravilu, kada priđu vlasti, okupljaju mediokritete, poltrone i beskičmenjake, već prisutne u političkom zoološkom vrtu. Njih ne možeš pobediti ako nisi drugačiji. I kada nužno koristiš slične alatke. Demokratija

preživljava samo sa više a ne manje demokratije – ako se produbljuje, čini aktivističkom i učesničkom, odnosno obnavlja svoje socijalne korene. Domovina se brani razumom, empatijom, (unutrašnjom) lepotom i kulturom tolerancije i argumentovanog dijaloga. I zaustavljanjem koruptivnog sirenskog zova velikog novca u politici.

2) Birači se na izborima prvenstveno vode procenom svog standarda i kvaliteta života. Oni odlučuju na osnovu doživljaja stanja, a ne na osnovu makroekonomskih pokazatelja, koji su inače u američkoj ekonomiji dobri.

Pobeda Trampa zapravo je osveta zaboravljenog radništva i donjeg srednjeg sloja čija je kontramoc decenijama sistematski slabljena, a da joj se položaj nije popravio ni kada je ekonomija rasla. Starinskim, marksističkim rečnikom rečeno, reagovali su tek kada su – u okvirima jasnih izazova upućenih neoimperijalnom statusu američke ekonomije ili sve prisutnijom nesigurnošću poslova u Evropskoj uniji izgubili status planetarne radničke aristokratije. Reference na Evropu i, kada se radi o krizi i strahu od konkurencije migranata, više su nego vidljive. Recimo, u padu vladajuće koalicije u Nemačkoj ili izazovima vladavine Makrona u Francuskoj.

3) Većina birača ne prihvata ekološki fundamentalizam i odsustvo razumevanja i zaštitnih mera za zaposlene u industrijama utemeljenim na neobnovljivim izvorima energije. Oni ne razumeju ni žestoki pritisak na tradicionalnu porodicu i strahuju od agresivnog preterivanja vauk (*woke*) ideologije i kulture otkazivanja (*cancel culture*), za šta se optužuje levica. Očita je potreba za umerenom, ravnotežnom antidiskriminativnom politikom očita je. Inače ćemo lako završiti u tehnofeudalnom mraku desničarskog juriša na liberalne vrednosti i prava na životni izbor, koja uključuju i pravo na abortus.

Evropski slučaj

Radikalna desnica na izborima za Evropski parlament nije uspela da preuzme većinu, no jeste ostvarila značajan uspeh. Unutrašnje podele, rivaliteti i razjedinjenost krajnje desnice po ključnim pitanjima jedina su brana da ona zauzme poziciju prve političke grupacije u Evropskom parlamentu. Umesto toga, imamo tri krajnje desne

političke grupacije koje neće nužno sarađivati po brojnim pitanjima ali će sigurno biti remetilački faktor u radu Evropskog parlamenta. Primera radi, AfD, drugoplasirana partija na vanrednim parlamentarnim izborima u Nemačkoj (uz neskrivenu podršku Ilona Maska, jednog od najbogatijih ljudi na svetu i Trampovog intimusa), previše je radikalna i za Lepen i Orbana, koji su suosnivači grupe Patriote za Evropu. Nepoželjni su rešenje našli u osnivanju nove partije – Evropa suverenih nacija, grupacije koja ima 25 poslanika iz osam država članica Evropske unije. Kopredsednik partije AfD Rene Aust rekao je prilikom osnivanja partije: „Izabrali smo ovaj put ne zato što je lak, već zato što je neophodan da ostvarimo našu zajedničku viziju jake, ujedinjene i ka budućnosti okrenute otadžbine.“

Posledično, sve tri grupe na krajnjoj desnici imaju koliko i centrodessa EPP, dok na levom delu spektra centristički socijalisti imaju više od zelenih i levice zajedno (136 naspram 99 mesta).

Zeleni su najveći gubitnici. Iako je Zeleni dogovor bio najambiciozniji ekološki i razvojni plan i perjanica prethodnog saziva Komisije, njegovi efekti i visoka cena sprovođenja ekoloških standarda ozbiljno su zabrinuli (kratkoročne) gubitnike, ali i širu populaciju, tako da su dane uoči izbora obeležili stalni protesti poljoprivrednika.

Protest protiv zelenih partija i nerazumevanje Zelenog dogovora doveli su do pada Zelenih sa 71 na 53 mesta, odnosno sa četvrte na šestu poziciju u Evropskom parlamentu.

Najzad, levica je stagnirala unutar krize i sa 46 zastupnika, tj. sa tek nešto više od 5% glasova druga je najmanja grupa. Brojne stranke – uključujući španski Podemos i francuske Nepokorne, frustrirane načinom na koji funkcioniše Partija evropske levice (EL), pokrenule su uoči evropskih izbora Evropsku levičarsku alijansu za ljude i planetu (ELA). Neke nacionalne levičarske partije, kako u evropskoj levisi tako i van nje, odlučile su da potpišu izbornu platformu Sada narod, umesto da se pridruže kampanji EL.

Očekivanja

1) Sve prisutnija logika trgovinskog rata i visokih carina i prema saveznicima, ili najave „prisajedinjenja Kanade, kupovine Grenlanda

i preuzimanja Panamskog kanala“ izraz su Trampove verzije ekonomskog nacionalizma i protekcionizma kao izlaza iz krize dominacije SAD. Ona je u osnovi pokreta MAGA, kojim je Tramp iznutra preuzeo i usisao tradicionalnu Republikansku stranku. Na logiku činjenja Amerike ponovo velikom protekcionizmom prešlo se kada se videlo da od liberalizacije i globalizacije više koristi počinju da imaju drugi, poput Kine, koja je postala opasan rival. Poređenja radi, nakon drugog velikog rata ekonomija SAD činila je polovinu, u zlatnom dobu neo-liberalne globalizacije još dominantnu četvrtinu, a danas važnih 15% planetarnog BDP-a. Trampov poslovno-politički stil dodatno odlikuje sumnjičavost prema multilateralnim aranžmanima i sklonost ka direktnim dogovorima sa „liderima zla“ koje i previše poštuje.

2) Tramp želi okončati ratove i očuvati mir. Sujeta populista i njihov ego trip gotovo je bez granica. Možda želi Nobela za mir. Na drugoj strani, logično se postavlja pitanje: zašto više ratovati sa neizvesnim ishodom ako se jednako može zaraditi na postratnoj izgradnji. Kakva god bila sudbina mirovnih pregovora Ukrajinu čeka sudbina ekonomske kolonije.

3) Veliki gubitnik je i Evropska unija, jer je u okviru borbe za stratešku autonomiju i kompetitivnost sa SAD i Kinom ostala i bez besplatnog bezbednosnog kišobrana i bez jeftinih ruskih energenata. Središte sveta pomera se na Daleki istok, a Evropa postaje poluperiferija sa otvorenim problemom redefinisanja identiteta.

4) Trampovoj pobedi obradovala se većina Srba, za razliku od zora svih drugih u regiji. Ostajemo, međutim, u zoni malog interesa za SAD. Pitanje je, recimo, šta znači komadanje Ukrajine, barem na neki rok, za sudbinu Kosova i granice u regionu. Rešenje su mir, normalizacija odnosa i uzajamno poverenje, a ne podgrevanja velikodržavnih i/ili ekskluzivnih nacionalnih projekata.

5. Pristojno i dobro društvo

Ovih dana, kada svet koji smo poznavali nestaje, a superizbornu 2024. smenjuju, po svim pokazateljima superneizvesne 2025, 2026..., vratio sam se tekstovima koji, po mome sudu, nude značajne pouke i

poruke. Možda pre svih za veoma politički polarizovanu Srbiju, frustriranu neodgovornošću.

Pišući pre tri decenije o pristojnom društvu, Avišaj Margalit je smatrao da pristojno društvo jeste ono čije ustanove ne ponižavaju ljude koji se nalaze pod njihovom vlašću, a civilizovano ono čiji građani ne ponižavaju jedni druge. Socijalna filozofija treba da pronađe način koji će nam omogućiti da zajedno živimo bez unižavanja i dostojanstveno. Političke nauke i filozofiju tradicionalno privlači ideal pravednog društva, koje je zasnovano na ravnoteži između slobode i jednakosti. Ideal pravednog društva je uzvišen, ali očito teško ostvarljiv. Pristojno društvo je ideal koji može da se ostvari čak i za naših života i života naše dece. Prvo bi trebalo da se rešimo svireposti, a onda ponižavanja, gubitka časti i primitivne i ignorantne bahatosti i neznanja. Poniženje je svaka vrsta ponašanja ili okolnosti koji predstavljaju valjani razlog da čovek pomisli da mu je samopoštovanje povređeno. Važna pretpostavka pristojnog društva zato su pojedinci koji poseduju samopoštovanje. Pojedinci koji se ne mire sa zlom i zločincem. Prihvati represiju a biti je svestan i ne pružati otpor – nije manji doprinos nepristojnom društvu od onog koji mu daje nepristojna vlast. Svaka vlast ima tendenciju ka nepristojnosti do mere koju joj dozvoljava društvo i građani.

Za razliku od samopoštovanja, povoljna slika o sebi nije nužno odlika osoba koja žele pristojno društvo – „poznati su nam ljudi koji sebe veoma visoko cene... ali su spremni da puze pred svakim ko je u poziciji moći i ko bi mogao za njih nešto da učini. Puzavci ponižavaju sebe da bi postigli druga preimućstva po cenu svog samopoštovanja“ (Margalit 1998).

U nepristojnim društvima kompromituje se integritet, kao osobina ličnosti koja se ne da korumpirati. Pritisци su stravični (ucene, gubitak posla, pritisak na decu, izmišljene afere, montirani sudski procesi...). Ljudi koje ponižavaju često su i egzistencijalno ugroženi. Nasilnik kod žrtve želi da proizvede osećaj bespomoćnosti.

Nasuprot tome, pristojno društvo je ono koje nije izgubilo osećanje stida, „tj. društvo čiji se članovi stide ponižavanja i zlostavljanja“.

Ljudi više nemaju ni najminimalniji prag osetljivosti na gaženje časti i dostojanstva. Pristaju na sve. Može se sa njima trgovati, od njih

praviti doušnici, poltronstvo je normalno stanje, samopoštovanje je iluzija... Formalni zaštitnik dostojanstva su ljudska prava, koja su samim tim i moralna. Nepoštovanje ljudskih prava jedna je od osnovnih indikacija nepristojnog društva. Preko narušavanja prava najlakše identifikuju nepristojna ponašanja.

Pišući o konceptu dobrog društva, moj stariji kolega i profesor Vukašin Pavlović ističe da je još veliki reformator Solon nastojao da izgradi stabilnu državu čijem uređenju bi najviše odgovarala oznaka *timokratija* – vladavina časnih i poštenih. Na pitanje da li su današnji politički režimi *timokratski*, odnosno da li su na vlasti časni i poštteni ili bar *meritokratski*, gde se učešće u vlasti i bogatstvu zasniva na zaslugama, odgovor je gotovo bez izuzetaka negativan.

Donoseći zakon koji predviđa da se svaki građanin koji za vreme nekog političkog sukoba ostaje po strani proglasi za beščasnog (*atimos*) i da mu se oduzmu građanska prava, zakonodavac Solon je imao na umu važnu ideju: da niko prema opštoj stvari ne sme ostajati ravnodušan. Za politički etos atinskog polisa najneprihvatljivije političko stanovište bila je apolitičnost – odbijanje onih koji su imali status građanina da učestvuju u političkom životu. Da li se to isto može reći za politički etos današnjih političkih društava koja su političko gmizanje, prikrivanje i kameleonstvo (ne)skriveno proglasili za vrlinu? Pavlović nas podseća da je Temida, starogrčka boginja pravde, imala sa Zevsom tri ćerke, koje personifikuju bitne ideje i vrednosti dobrog društva. Najstarija ćerka Eunomija predstavljala je božansku personifikaciju zakonitosti; Dika je bila boginja pravde; a Ejrena boginja mira. Sve tri vrednosti – zakonitost, pravda i mir bitne su i za današnji pojam dobrog društva, a mera njihove gotovo epske odsutnosti govori o karakteru modernih političkih režima.

U francuskoj *Deklaraciji o pravima čoveka i građanina* (1789), već u njenom prvom članu zapisano je: „Društvene razlike mogu biti zasnovane samo na zajedničkoj koristi“. Šta je u sadržinskom smislu danas ostalo od ključnog slogana Francuske revolucije revolucionarnog svetog trojstva – sloboda, jednakost, bratstvo?

Dva veka nakon revolucije u Francuskoj, Džon Rols u svojim delima *Teorija pravde* (1971) i *Politički liberalizam* (1993) utvrđuje dva važna zahteva koji podržavaju ideju prihvatanja samo opravdanih

nejednakosti u modernim društvima: prvi iskazuje *princip ravnopravnih mogućnosti* ili šansi, dopunjen *principom meritokratije*, tj. sticanja položaja i prihoda po principu zasluga; a drugi se zasniva na *principu solidarnosti*, jer vodi računa o članovima društva koji su u najtežem i najnepovoljnijem položaju.

Rols pokazuje da su pravda i istina, kao prve vrline ljudskih aktivnosti, beskompromisne.

Do koncepta dobrog društva Rols dolazi tragajući za odgovorom na pitanje „kako je moguće da tokom vremena postoji pravedno i stabilno društvo slobodnih i jednakih građana, duboko podeljenih religijskim, filozofskim i moralnim doktrinama?“ (Rols 1998: 36).

Samo „zajedničko shvatanje pravde ustanovljava veze građanskog prijateljstva; opšta želja za pravdom ograničava težnju za drugim ciljevima“ (Rols 1998: 22), a posebno, kako je upozoravao još Aristotel, obuzdava neutaživu pohlepu, koju su stari Grci označavali terminom *pleonexia*. Nasuprot tome, pohlepa na vrhu a strah na nižim nivoima socijalne piramide neka su vrsta identifikacione karte aktuelne Srbije.

Da bi se ozbiljno obolelo društvo u Srbiji iscelilo od systemske, političke korupcije i klijentelizma, beskičmenog udvorištva i autoritarne vlasti, svakako vredi pomenuti i koncept dobrog upravljanja, koji podrazumeva povećanje transparentnosti, efikasnosti, odgovornosti, jednakosti prava za sve i veće učešće građana u procesu donošenja odluka. Nije lako, traži puno samopromišljanja, solidarnosti i empatije, ali je važno i vredno napora biti pristojan i pravičan, i živeti u takvom društvu. Aktuelni građanski i sindikalni protesti i studentske blokade jačaju uverenje da empatija, solidarnost, pristojnost i prkos, a time i demokratija i socijalna pravda, u Srbiji još uvek imaju šanse.

6. Poželjan epilog: podruštvljavanje demokratije

Politička participacija ima normativnu vrednost koja je sadržana u pojmu građanstva. Barber povlači jasnu razliku između naroda i mase, s jedne strane, i građana, s druge strane. „Mase prave buku, građani prosuđuju; mase se ponašaju, građani deluju; mase se sudaraju i presecaju,

građani se angažuju i doprinose. U trenutku kada 'mase' krenu prosuđivati, delovati i doprinositi, one prestaju da budu mase i postaju građani. Jedino onda oni 'participiraju' (Patnam 2003: 154–155).

Mehanizmi nadgledanja

Praktikovanjem javne deliberacije i političke participacije, građani, pored toga što imaju ulogu u kreiranju javne rasprave, deluju kao akteri društvenog monitoringa nad politikama koje sprovodi vlast. Zbog toga se ova dva koncepta mogu spojiti sa konceptom nadziruće demokratije, čijim se najvećim zagovornikom smatra Džon Kin. Kako kaže Kin, „u svim dijelovima planete, ljudi i organizacije koje imaju moć u svojim rukama postali su predmet javnog nadzora i osporavanja od strane uvažavanih vanparlamentarnih tijela“ (Keane 2007: 34).

U takvim okolnostima donosioci političkih odluka nalaze se pod stalnom kontrolom javnosti, koja ima zadatak da kontroliše i ograničava moć vlasti.

Kontrola nad ulaženjem i karijernim kretanjem u svetu političke elite

Nadgledanje demokratije pretpostavlja izbor političkih poslenika od strane građana a ne političkih oligarhija, ali i pun uvid u njihove radne biografije i imovinske karte. Paralelni iskorak čini i otvaranje političkih institucija i kreiranje javnih politika za građanske zakonodavne inicijative, civilnu kontrolu i nadzor, javne rasprave i praksu javnih slušanja, a ne za tek njihovu parodiju u vidu naručenih ditiramba i udvoričkih pamfleta.

Popravljanje – podruštvljavanje parlamenta

Pored građanskih inicijativa, zborova građana i referenduma, primeri učestvovanja građana u procesu javne rasprave su i javno zastupanje, lobiranje za određene ideje, zakonodavne inicijative, kao i parlamentarna praksa javnih slušanja. Sličnu ulogu kreiranja bazičnog konsenzusa imaju i institucije i praksa socijalnog dijaloga.

Javnim slušanjima se unapređuje zakonodavni postupak u pravcu efikasnijeg donošenja zakona ili kontrole izvršne vlasti. Državne institucije su na taj način otvorenije i transparentnije, što svakako povećava poverenje građana u njih. Primenom participativne i deliberativne demokratije građani unapređuju opšti interes.

Nezavisna tela

Sva nezavisna tela su i u Srbiji osnovana s ciljem da se unaprede uslovi za ostvarenje javnog interesa. Posmatrani sa aspekta svrhe i razloga osnivanja, mogu se grupisati u pet kategorija.

TELA KOJA GARANTUJU DEMOKRATSKI POREDAK I OBEZBEĐUJU EKSTERNU KONTROLU ORGANA VLASTI. (1) Ustavni sud je „samostalan i nezavisan državni organ koji štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava i slobode“, a time i sva osnovna ustavna načela. (2) Zaštitnik građana je organ preko koga građanin iskazuje i vrši svoje pravo da dovodi u pitanje zakonitost rada državnih organa i čestitost zakona i pravnih pravila svake vrste. Ovo poslednje je osnovni razlog zbog koga zaštitnik građana ima pravo zakonodavne inicijative.

U ovu kategoriju se može uvrstiti i (3) Republička izborna komisija, koja garantuje demokratsko utemeljenje i legitimitet, a istovremeno je i zaštitnik ljudskih prava, odnosno aktivnog biračkog prava građana.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA. Među nezavisnim državnim telima zaštita ljudskih prava poverena je, pre svega kao kontrolorima, (4) povereniku za zaštitu ravnopravnosti, čija je uloga i kontrolna i korektivna i koji treba da obezbedi jednaku dostupnost prava svakom građaninu bez obzira na lična svojstva, dakle bez ikakve diskriminacije. Zaštita koju pruža poverenik za ravnopravnost komplementarna je klasičnoj sudskoj zaštiti ustavnog načela zabrane diskriminacije. Zaštita pojedinih ljudskih prava poverena drugim, specijalizovanim, nezavisnim državnim organima: (5) povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, koji štiti pravo na obaveštenost i posredno pravo na privatnost, ali i Savetu REM-a, kome je u osnovi poverena

zaštita prava građanina na objektivno informisanje posredstvom garantovanja slobode elektronskih sredstava javnog informisanja.

JAVNOST RADA, INTEGRITET I ODGOVORNOST principi su na kojima treba da se zasniva vršenje političke vlasti i javnih ovlašćenja u demokratskom društvu. Kao kontrolori i korektori nezavisna tela: (6) Državna revizorska institucija, (7) Republička komisija za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki, (8) Agencija za borbu protiv korupcije raspolažu širokim spektrom ovlašćenja koji im omogućavaju da unaprede ostvarivanje principa odgovornosti, preduprede ili sankcionišu zloupotrebu ili nevršenje poverenih ovlašćenja i tako doprinesu jačanju javnog integriteta.

ODRŽIVI RAZVOJ I SLOBODA TRŽIŠTA načela su demokratskih država čiji ekonomski poredak počiva na načelima tržišne ekonomije, a (9) centralna banka, (10) Komisija za hartije od vrednosti i (11) Komisija za zaštitu konkurencije tri su nezavisna tela koja svojim regulatornim, kontrolnim i korektivnim ovlašćenjima treba da doprinesu njihovom ostvarivanju, i to izvan i iznad svakog partikularnog političkog ili pojedinačnog interesa. Njima se u ovom kontekstu mora pridružiti i Komisija za zaštitu prava ponuđača, koja posredno nosi odgovornost za zaštitu konkurencije.

VLADAVINA STRUKA. Umnožavanje funkcija države stvara i potrebu ne samo za nepristrasnim (nepolitizovanim) odlučivanjem već i za ekspertskim znanjem pri donošenju odluka. U ovu grupu spadaju i tela koja su uspostavljena sa namerom da se usredsrede na formulisanje predloga javnih politika, mada neka od njih imaju i regulatornu funkciju. Primeri ovakvih tela u srpskom pravnom sistemu su (12) Nacionalni prosvetni savet, (13) Nacionalni savet za visoko obrazovanje, koji ima i ovlašćenje da propisuje uslove i sprovodi akreditaciju visokoškolskih institucija, (14) Republička agencija za elektronske komunikacije (RATEL), (15) Republička radiodifuzna agencija (RRA), (16) Agencija za energetiku.

Za kontrolu vlasti značajna je politička opozicija, posebno ona sa parlamentarnim statusom, ali i mediji, nevladine organizacije,

sindikati, profesionalna udruženja. Sve ove organizacije civilnog društva, najčešće uz pomoć svojih međunarodnih organizacija, vrše snažan pritisak na domaće vlasti radi realizacije svojih ciljeva i na taj način izdižu probleme neefikasne vlasti na jedan viši, regionalni i međunarodni nivo.

No ključni branitelj demokratije jeste demokratski orijentisano, aktivno i uspravno građanstvo.